

Маријана Т. Максимовић¹
Институт друштвених наука,
Центар за економска истраживања
Београд (Србија)

616.98:578.834]:331.5
364.652:331.56

Оригинални научни рад
Примљен 21/07/2021
Прихваћен 14/08/2021

Невен В. Цветићанин²
Институт друштвених наука,
Центар за социолошка и антрополошка истраживања
Београд (Србија)

doi: [10.5937/socpreg55-33257](https://doi.org/10.5937/socpreg55-33257)

ГЕОЕКОНОМИЈА И ПРЕДУЗЕТНИШТВО У ВРЕМЕ ПАНДЕМИЈЕ COVID-19³

Сажетак: Циљ овог истраживања је да се испита како је коронавирус, који је постао глобални процес, утицао на тржиште рада. Циљ је да се потврди или одбије постављена хипотеза да је дошло до повећања незапослености од почетка пандемије. Такође, циљ је дати одговор на истраживачко питање да ли је социјални дијалог успео да ублажи негативне ефекте COVID-19. У овом истраживању коришћени су аналитички и описни метод. У овом раду изложено научно истраживање даје значајан допринос проучавању утицаја коронавируса на регионе, економску активност и незапосленост. У раду су изнети подаци о броју (не)запослених у свету пре почетка пандемије и након завршетка прве, ударне године.

Кључне речи: географски региони, мала и средња предузећа, пад запослености, коронавирус, социјални дијалог

Увод

Оправдано се поставља питање како коронавирус утиче на пословање предузећа. На тржишно понашање предузећа утичу индустрија, географија и оперативни модели, који се састоје од сложених ланаца снабдевања који су најчешће међународни, те захтевају и путовања својих запослених. Вирус је пореметио овакав начи пословања, а опасност од изложености вирусу је повећана, поготово за оне запослене који су изложени директном контакту са потрошачима. Из тих разлога је организован рад на даљину, а с тим је промењен дотада устаљен (нормалан) начин функционисања организација и запослених. Ипак, показало се да рад на даљину није увек одржива опција. Упоредо с тим, дошло је и до других поремећаја, на пример, организација путовања

¹ originalmarijana@gmail.com

² nevencveticanin@gmail.com

³ Рад је написан у оквиру Програма истраживања Института друштвених наука за 2021. годину који подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

је поремећена. Појавила се потреба за повећањем подршке глобално мобилној радној снази и оним пословним људима који путују. За нормално функционисање како домаћег, тако и међународног ланца снабдевања, у овако поремећеним околностима важно је да не дође до несташица одређених производа неопходних за одржање живота. О таквим питањима одлучују националне владе, као и о питањима како да заштити грађане и целокупне националне интересе. У случајевима привредних поремећаја, с обзиром на нестабилност и непредвидивост тржишта, извештаји о повећаним трошковима и евентуалним приходима предузећа представљају важне изворе информација за даљи ток рада и (пре)усмеравање постојећег или новог финансирања (Gallagher et al, 2020).

Предузећа су приморана да се сналазе у финансијским и оперативним изазовима коронавируса, а паралелно с тим морају да задовоље потребе својих запослених, купаца и добављача. Појавило се отворено питање јаза између дигитално заосталих предузећа и оних која су водећа у тој области, затим питање природе радних места након COVID-19 у ове две врсте предузећа. Да ли ће дигитално заостала предузећа успети да се модернизују у информатичком смислу и да ли ће дигитално напредна предузећа успети да задрже радна места која су отворена током пандемије коронавируса. Одговор је да многа предузећа и једног и другог типа настоје да трансформишу своје пословање ка убрзавању дигиталне трансформације и примени агилне оперативне активности како би ојачале своја предузећа (Outmaneuver uncertainty: Navigating the human and business impact of COVID-19, 2020).

Геоэкономија и коронавирус

Пандемија коронавируса са свим својим обележјима утицала је и на геономију на глобалном нивоу. Геономија је заправо интегрални део геостратегије, заједно са геополитиком. Слободно се може рећи да је у данашње време, у актуелним светским стратешким надигравањима, геономији дата предност у односу на геополитику, што није лоше, будући да светски стратешки токови тиме остају у рационалној равни⁴. У новонасталом времену доминације геономије, за јачање геономске отпорности појединих држава нужни услови су: способна државна управа, реиндустријализација, заштита домаће привреде и подстицање успона домаћег предузетништва, уз стабилност институција. Геономску политику морају водити и мале и велике државе, тј. оне морају бити оспособљене да предузећима пруже помоћ на међународној сцени.

„У геономској утакмици користи се низ економских средстава: царинска заштита важних привредних грана, субвенционисање кључних предузећа, повлашћено кредитирање, пореске олакшице, посебно подстицање развоја одабраних

⁴ Ипак, може се рећи да живимо у време тријумфалног „повратка геополитике” у међународне односе, без обзира што је геополитика мутирала заправо у геономију. О тренду повратка тзв. „реалне политике” у међународне односе је пре неколико година писао један од аутора овог рада, те се сада са пандемијом коронавируса отворено показује да је овај тренд добро детектован (Cvetičanin, 2018, str. 28–43).

делатности, развој нових технологија, конкуренција за природне изворе и инфраструктура. Значај појединих земаља, са становишта геономије, зависиће од кључних области као што су кретања робе, финансија, људи, технологија и информација” (Babić, 2019, str. 181, 184-185).

Улога државе у новонасталом времену доминације геономије добија на важности и веома је значајна, јер је она поред привредних субјеката главни носилац наступа предузећа и пласмана њихове робе на међународном тржишту. Утицај једне државе данас, поред осталих фактора, несумњиво одређује њена економска снага. То су Јапан и Немачка увидели још средином XX века, када су своје индустрије прилагодили међународном тржишту. Геоstrатeгија се може односити и на поједине шире континенталне географске области као што су регион Европске уније, Азијско-пацифички регион, регион централне Азије и многи други. Ипак појам геономије у свом најопштијем значењу обухвата улогу државе и приватног сектора у економији, пут економског развоја и модернизације, као и начин глобалне интеграције. У аспект геономије укључени су и транспортни коридори, дакле саобраћајни путеви, који су значајни колико и океанске руте (Lissovolik, 2017).

Једна од дефиниција каже да је геономија комбинација економских и географских фактора који се односе на међународну трговину (Merriam-Webster, 2021). Једна друга сложенија дефиниција каже да је геономија проучавање ефеката узорака материјалних спорова око моћи између различитих актера у међународном поретку, оправдавајући њихов значај анализиран у оквиру међународне политичке економије (*International Political Economy, IPE*). У контексту геономије, пресудна је економска моћ држава и других међународних ентитета за наступ на међународном тржишту, али у крајњем случају и за одржавање војне силе, дипломатског апарата и обавештајне службе (Jaeger & Brities, 2020). Ипак, за време коронавируса сва моћ једне државе огледала се у њеној спремности и способности да се носи са пандемијом. Држава је бивала моћна онолико колико је успевала да спасе људских живота, онолико колико је успевала да развије своју вакцину и да вакцинише сопствену популацију. Није за очекивати од малих земаља да могу обезбедити велика улагања како би развиле истраживање о вирусу и вакцинама, али је реално очекивати да се покажу способним и освешћеним да правовремено примене одговарајуће мере и адекватно реагују на новонасталу ситуацију. Само она земља која је била освешћена, земља која је имала врхунски организоване здравствене ресурсе могла је да да добар одговор на распрострањену пандемију. Већ са првим данима пандемије дошло је до затварања граница, ограничавања путовања и рада од куће, те се током 2020. године догодио губитак у радним сатима. Затварање граница, мера којој су многе земље прибегле, у директној је супротности са њиховим дотадашњим ставовима о отвореном глобалном кретању и либералној трговини.

Предузетништво и COVID-19

COVID-19 је изазвао углавном негативне финансијске ефекте на пословање малих и средњих предузећа, која су била међу највећим економским „жртвама” пандемије⁵. Чињеница је да су ова предузећа и пре била изложена опасностима, али је пандемија ове опасности и ризике мултипликовала. Ова криза је, генерално говорећи, појачала потребу за разменом знања како би се одговорило на ризике које је она донела. Многи су преусмерили постојеће производне и пословне процесе, покушавајући да предвиде промене и заштите сопствене инвестиције у складу с тим. COVID-19 је имао велики ефекат на целокупан живот становништва широм света, те је социјална интеракција измењена. С једне стране, предузетници су бивали изложени ризику, одговорни за иновације, а с друге стране била је уздрмана њихова способност да одговоре на потребе тржишних изазова. Данас, предузетници морају доносити одлуке на основу доступних информација и анализа. Начин на који организација реагује одређиће њен пословни успех, њену пословну способност и опстанак на тржишту. Постоје „четири Ц” за управљање кризама, а то су узроци (*causes*), последице (*consequences*), опрез (*caution*) и суочавање (*coping*). Узроци се могу појавити повремено или континуирано, последице се односе на ефекте кризе на пословну и животну средину и способност предузећа да отклања еколошке баријере. Опрез подразумева ризик поступања на одређен начин, а суочавање начин на који су предузећа успела да се носе са догађајем. Предузетништво је активност која је део укупних социјалних интеракција, она је најчешће део шире мреже. То предузетнике обавезује на солидарност у мрежи, односно у групи којој припадају. Предузетништво се фокусира на идеје, па чак и у неизвесним приликама треба да види могућност за профит. Предузетник је појединац који користи пословну прилику кроз иновације. Он мора водити рачуна и какви су ефекти његовог рада на животну средину, што његовој активности даје и ширу етичку димензију (Ratten, 2020).

Корона је учинила да помоћ микро, малим и средњим предузећима постане неопходна, јер та предузећа чине окосницу нових економија, на пример у области одрживог развоја.

„У економији, одрживи развој се односи на рационално коришћење природних ресурса у процесу стварања одрживог економског (индустријског) развоја и могућности стварања нових радних места; запослености и управљања људским ресурсима. Таква места називају се зелена радна места.” (Maksimović, 2020, стр. 245).

Из тих разлога је Мајкл Портер закључио да је загађен ваздух резултат неефикасног коришћења ресурса у привредне сврхе. Нова индустријализација се суочава са два изазова; први – повећана софистикација технологије и јачање знања и његова примена; други – очување животне средине. „Зелени” послови треба радницима да омогуће пристојан рад, њиховим породицама финансијску сигурност и излазак из сиромаштва, и тиме доведу до социјалне укључености што већи проценат

⁵ Велика предузећа су такође погођена кризом, али она имају велике залихе и нису кредитно ограничена, те тако могу лакше да преброде тржишне неизвесности.

становништва. Укључивање малих и средњих предузећа у „зелени сектор” је значајно, јер она кроз регулаторни амбијент и институционално окружење могу водити повећању иновација и креацији нових радних места. Надаље, улагање у људски капитал, иако првобитно представља издатак, заправо доводи до уштеде приликом коришћења природних и физичких ресурса. Запосленима се тиме омогућавају боља радна места, бољи животни стандард и већи приходи. Незапосленост, по правилу, прво погађа најсиромашније чланове друштва, затим неквалификовану радну снагу, потом жене и младу популацију, што се са овом COVID кризом потпуно потврдило (Maksimović, 2020, str. 249, 254, 256).

Надаље, малим и средњим предузећима је тешко да се носе са изазовима и стратешким изборима у време пандемије COVID-19. За њих постоји седам препорука: 1. изградити тим од поверења за управљање кризама, брзо доносити и спроводити одлуке; 2. прегледати планове, прилагодити се флуидној ситуацији како би се премостиле недоумице; 3. користити благовремене податке; 4. давати одговоре у договореном ритму; 5. схватити у потпуности изложеност ризицима и утицајима и трећим странама, њихову рањивост на неуспех и потенцијале који утичу на одрживост; 6. контактирати и ангажовати особље, купце и добављаче; и 7. ојачати процес одговора на кризу, одредити тимове који доносе одлуке и комуницирају на локалном нивоу (Gallagher et al, 2020).

Сектор туризма у ЕУ је био посебно погођен пандемијом коронавируса. Овај сектор запошљава око 27 милиона људи широм света и генерише 10% БДП-а у ЕУ. У циљу смањења негативних економских последица, Европска комисија је објавила нове смернице о покретању европског туризма, док истовремено подржава туризам кроз фискалне мере и права путника. Приликом обезбеђивања ликвидности индустријском сектору, ЕУ помаже компанијама да прилагоде своје производне линије и смање законску бирократију како би оне повећале производњу у ЕУ и брже снабдевале тржиште производима. Слободан проток роба и услуга пре пандемије COVID-19 знатно је олакшавао снабдевање на јединственом тржишту ЕУ. Сада је олакшано финансирање малих и средњих предузећа, а покренут је и програм ESCALAR за оне компаније које желе да се повећају. Мала и средња предузећа су пре короне упошљавала две трећине радне снаге и она су тешко погођена кризом. Пад прихода је забележен у свим земљама, али су највише погођена италијанска и шпанска мала и средња предузећа. Њих 30%, односно 33%, је рекло да су им приходи смањени, док су у Немачкој приходи смањени на око 23% у 2020. години (Internal Market, Industry, Entrepreneurship and SME, 2021). Још у мају 2020. године Уједињене нације су прогнозирале да ће доћи до смањења глобалне економије на нивоу губитка од око девет милиона долара (United Nations [UN], 2020).

У САД су микро, мала и средња предузећа озбиљно погођена пандемијом, јер су концентрисана у сектору на који директно утичу мере против пандемије COVID-19. То је, на пример, сектор услуга и малопродаје, који је кредитно ограниченији од великих предузећа. Из тих разлога је Конгрес САД усвојио закон о помоћи и економској безбедности од коронавируса, који је укључивао 350 милијарди долара за финансирање програма заштите зарада у овим предузећима. До доношења овог закона многи власници су већ отпустили део својих запослених, те су, када је у априлу ступио на

снагу овај закон, средства трошена на обрачун зарада, исплате закупнина или комуналије. Следећа критична тачка била су очекивања власника да неће опоравити своје пословање у наредне две године (Humphries et al, 2020, str. 2).

Надаље, европска и глобална економија претрпеле су велике економске губитке, а социјалне и економске последице су прекид одласка на радно место, нижа потражња потрошача, неизвесни инвестициони планови и ограничење ликвидности предузећа. Ово су свакако привремене последице, те је било потребно радити на томе да што краће трају, тако да ова ситуација не ствара трајну штету економијама и да не доведе до губитка имовине и технологије. Економски одговор на пандемију треба да буде и кроз спасавање живота и кроз обезбеђивање потрошње потребних средстава за лечење од пандемије. Економски одговор треба да буде и у заштити предузећа у Европи од губитка прихода, као и пружању сектору микро, малих и средњих предузећа неопходне финансијске подршке како би се одржала ликвидност. Присутна је и промоција рада на даљину, затим смањење радног времена, продужење боловања како би се ојачала социјална димензија Европске уније (European Commission, 2020, str. 13, 2, 7).

Из тих разлога Светски економски форум је прокламовао начела „4Р“: одговорити, опоравити, обновити и ресетовати – *Respond, Recover, Rebuild, Reset – 4R* (World Economic Forum, 2020). Порука је да је на глобалном нивоу потребан адекватан изводљив одговор на кризу COVID-19, да се опораве предузећа и сектори, да се обнове производња, ресурси и инвестиције и да се изврши ресетовање нормализације рада. Нису све земље на исти начин погођене пандемијом, неке земље су више погођене а неке мање, у зависности од тога како су се припремале за ову кризу. У појединим земљама послодавци су смањивали радно време како би радницима задржали радна места и плате. У другим земљама је било великог пораста незапослености, те се очекује да ће се радници вратити на радна места када се економије отворе и почну интензивније да раде (OECD, Employment-outlook 2020). Такву ситуацију је додатно искомпликовао прилив миграната. На пример, на тржишту рада ЕУ мигранти покушавају да се интегришу на различите начине, најчешће прихватајући слабо плаћене и ризичне послове, као и послове у неформалној економији. Ипак најтеже пролазе жене мигранти са ниским квалификацијама, као и припадници мањинских етничких и верских група (Novaković & Maksimović, 2019, str. 201).

Да би социјални предузетници могли добро одиграти своју улогу, и како би се избегао банкрот, биле су потребне финансијска и нефинансијска подршка. Према мултинационалној иницијативи *Collaborative for Frontier Finance*, пре кризе COVID-19, глобалне потребе за финансирањем малих и растућих предузећа (*small and growing enterprises – SGEs*), које укључују социјалне предузетнике, износиле су 930 милијарди долара, а јаз у финансирању ових предузећа био је процењен на 2,5 милијарди долара. Овај јаз се несумњиво повећао током кризе, те је Алијанса за одговорно социјално предузетништво одговорила на COVID-19 (*the COVID Response Alliance for Social Entrepreneurs*) у априлу 2020. године покрећући 60 водећих организација социјалног сектора, с циљем да помогну мобилизацију подршке и подизање свести о виталној улози социјалних предузетника и улози коју они играју у суочавању са кризом. Чланице Алијансе су подржале преко 50.000 социјалних предузетника широм света, а они су заузврат побољшали социјални утицај на животе људи (на животе

око милијарде људи) пружајући приступ запошљавању, храни, енергији и другим услугама (World Economic Forum, 2020, str. 9).

Дакле, пандемија COVID-19 довела је до највеће економске кризе од времена Велике депресије 1929. године. Криза из 2020. године већа је и од финансијске кризе из 2008/09. године. COVID-19 је довео до пада, готово колапса економске активности и пораста незапослености већ у првим месецима 2020. године. Незапосленост ће остати висока и у 2021. години у земљама ОЕЦД-а, и до 10% (погледати [табелу 1](#)), а опоравак се очекује тек након 2021. године⁶ (OECD, Employment-outlook 2020, str. 1–2). Иако се очекује да ће се у другој половини 2021. године убрзати опоравак у погледу запослености, према неким прогнозама глобална незапосленост ће достићи око 200 милиона људи 2022. године, док је у 2019. години износила 187 милиона. Опоравак ће бити неједнак, брже ће се опорављати развијене земље, као и оне које су имале свеобухватнији приступ вакцинацији, затим оне које убрзано стварају пристојна радна места, као и подршку за најугроженије слојеве становништва. Пандемијом су погођене све демографске групе, али је COVID-19 различито утицао на њихов степен погођености. Наиме, дошло је до пада запослености жена за 5% у 2020. години, а мушкараца за 3,9% у истој години. Такође, жене су у већем проценту постале неактивне, јер је „закључавање довело до повећане и поновне ’традиционализације’ родних улога” (United Nations [UN], 2021).

Сасвим сигурно се може рећи да су тржишта рада у целом свету највише погођена пандемијом 2020. године. Наиме, у 2020. години 8,8% глобалног радног времена је смањено у односу на последњу четвртину 2019. године. То је 255 милиона послова мање са пуним радним временом. Највиши губитак радних сати био је у Латинској Америци, Карибима, јужној Азији и јужној Европи. Губици у радним сатима у 2020. години били су четири пута већи него током глобалне финансијске кризе 2009. године. У централној Европи су подржаване шеме задржавања посла и спречавање смањења радног времена, те су губици у запошљавању били најмањи. Највеће губитке су поднеле жене, млади запослени, samozапослени и они који обављају нискоквалификоване послове⁷. Глобална незапосленост порасла је за 33 милиона у 2020. години, у односу на 2019. годину. Највећи губитак дохотка од рада доживели су радници у Америци (10,3%), а најмањи у региону Азија-Пацифик (6,6%). Несразмеран утицај и неуједначен опоравак указује на контраст између масивног губитка посла у секторима попут туризма, културе, уметности и грађевинарства и позитивног раста запослености у оним услужним секторима који траже високе квалификације, као што су

⁶ Мисли се на проценат незапослености у односу на укупан број радне снаге.

⁷ На пример, на тржишту рада у Немачкој 2018. године стопа запослености жена била је 75,85%, а мушкараца 83,8% од укупног броја запослених. Ипак, последњих 6 година жене повећавају свој удео у укупној запослености, мада су доскоро мушкараци били више запослени (48,8) него жене (45,4). Неједнакости на тржишту рада између мушкараца и жена огледају се и у начину запошљавања, тако да је запошљавање код мушкараца углавном на пуно радно време, док је код жена хонорарно. Жене су тек 1977. године стекле право да саме одлучују о томе да ли ће се запослити. Дотле је о томе одлучивао супружник или неки други члан породице. Данас се масовно запошљавање жена сматра једним од најважнијих фактора економског раста (Novaković & Maksimović, 2019).

информације и комуникације. Све ово указује да ће бити и неравномерног опоравка, те да ће неједнакости у наредним годинама бити све израженије.

Када се говори о тренду затварања радних места, он се разликује по геоекономским регијама, те није погођена цела светска економија. Најмање је било затварања радних места у Европи, а највише у региону Азија-Пацифик. Владе земаља су уочиле да су географски циљане и секторски специфичне мере прихватљиве људима, мада се стално прате и разматрају мере равнотеже између јавног здравља и подршке радницима и предузећима погођеним затварањем радних места. Туризам је један од пресудних сектора за функционисање земаља у развоју и растућих економија. У том сектору губици у радним сатима биће претворени у губитке запослења, пре него у смањено радно време. У 2009. години глобална незапосленост износила је 0,6% више него у 2008. години, а у 2020. години повећана је на 6,5% са 1,1% у 2019. години. Губитак радних места повећао је социјална давања, а највећи терет губитка посла у другом кварталу 2020. године поднели су нискоквалификовани радници (10,8%), затим средње квалификовани (7,5%), а најмање висококвалификовани радници (2,2%) (ILO, 2021, str. 9, 19). У другом кварталу 2020. године забележен је значајан пад броја запослених, док се за 2021. годину предвиђа губитак од око 68 милиона радних места.

Процењује се да су губици од глобалних прихода од рада у 2020. години опали за 8,3%, што износи 3,7 милијарди америчких долара или 4,4% глобалног бруто домаћег производа (БДП). Подаци из трећег квартала 2020. године говоре о великом контрасту између губитка радних места у тешко погођеним секторима као што су смештај, прехранбене услуге, уметност и култура, малопродаја и грађевинарство. С друге стране, забележен је позитиван раст радних места у великом броју висококвалификованих сектора услуга, а то су информације и комуникације, као и финансијске и осигуравајуће активности. Ова неједнакост постоји у различитим земљама на различите начине (ILO, 2021, str. 2).

Током ове кризе, многи људи који су желели да добију посао прекинути су у тој намери и постали су неактивни, јер нису видели прилику за тражење посла будући да су се појавила многа ограничења изазвана пандемијом COVID-19 (ILO, 2021, str. 8).

Једно истраживање утицаја пандемије COVID-19 на пословање и запошљавање на почетку кризе говори о привременој и трајној затворености на почетку кризе. Од укупног узорка предузећа, 41,3% је одговорило да је привремено затворено због COVID-19; 1,8% је пријавило да су трајно затворени због пандемије; 1,3% је одговорило да су привремено затворени због других разлога; а 55% је изјавило да и даље ради. Ово истраживање је надаље показало да су предузећа у периоду од 31. јануара 2020. године до 31. марта 2020. године највише отпустила радника. Наиме, у том периоду је пао број запослених на одређено време за 32%, број запослених са непуним радним временом био је за 57% нижи, број са пуним радним временом пао је за 17,3%, а број запослених са скраћеним радним временом опао је за 34% у том периоду у односу на 30. јануар 2020. године (Bartik et al, 2020).

Социјални дијалог и криза изазвана пандемијом COVID-19

Тржишни актери су због кризе која је наступила били приморани да воде социјални дијалог, који се одвијао натрипартитној и бипартитној основи. Ефикасан трипартитни социјални дијалог одвијао се између влада, послодаваца и радника, док је бипартитни дијалог социјални дијалог између синдиката и послодаваца без учешћа владе (ILO, 2020a, str. 8).

Наиме, социјални дијалог се састоји од консултација, преговарања и размене информација од заједничког интереса представника који преговарају, а који се односи на економске и социјалне политике. Синдикати у већини земаља користили су социјални дијалог – 81% у 2020. години – како би дали одговоре на кризу COVID-19 и заштитили раднике и предузећа погођене кризом. Достигнућа трипартитног социјалног дијалога била су социјална заштита и запошљавање, здравствена заштита, тестирања радника, заштита прихода, проналазак привремених послова, забрана отпуштања, обавезна исплата зарада одређеним категоријама радника као што су труднице, ризично болесни радници и радници старији од 60 година. Пружана је подршка радницима који нису могли да раде на даљину, вођена је брига о деци. Социјална помоћ је обухватала доходовну подршку становништву кроз социјална давања. Социјална помоћ предузећима обухватала је финансијску подршку кроз одлагање доприноса за социјалну заштиту, паузе у плаћању пореза, повољне кредите и избегавање даљег губљења посла. Двострани социјални дијалог између синдиката и послодаваца на националном и секторском нивоу, али понегде и на нивоу компаније, обухватао је надгледање спровођења мера заштите радника на радном месту. Двострани дијалог пријављен је у 82 од 133 земље. Социјални партнери су спровели мере сигурности и здравља радника, привремен застој у складу са карантином, безбедан долазак на посао, дистрибуцију информативног материјала, усвајање рада у сменама, смањење окупљања радника на послу, санитацију радних места, колективни превоз и подршку у природи. Неки синдикати су чак прекинули да траже уплату чланарине како би растеретили своје чланове (ILO, 2020a, str. 12–13).

Политика МОП-а за сузбијање негативног социјално економског утицаја пандемије COVID-19 приказана је кроз четири стуба (Табела 2). Овај оквир је заснован на међународним стандардима рада. Поштовање међународних стандарда рада доприноси култури социјалног дијалога и сарадње на радном месту како би опоравак и спречавање погоршања запослености били бржи. Из тих разлога је МОП донела четири политичка оквира базирана на међународним стандардима рада која треба поштовати. Стога она препоручује ослањање на четири стуба и њихове мере, а то су: стуб 1 – подстицање економије и запошљавања; стуб 2 – подршка предузећима, радним местима и приходима; стуб 3 – заштита радника на радном месту; и стуб 4 – ослањање на социјални дијалог за решење проблема (ILO, 2020b).

Закључна разматрања

Коронавирус, који је „плануо” у 2020. години, утицао је на све сфере живота, рад, па и на међународну економију и геоекономске карактеристике. За време коронавируса сва моћ једне државе огледала се у њеној спремности и способности да се носи са пандемијом и очувањем људских живота, што је довело до својеврсне „геополитике вакцина”. Дошло је до затварања граница, ограничавања путовања и рада од куће. У овом раду постављени циљ је био да се докаже да је дошло до повећања незапослености, што се и догодило од почетка 2020. године. Затварање граница је било у директној супротности са дотадашњим ставовима о отвореном глобалном кретању и либералној трговини, чиме је глобална економија постала мање либерална а више планска, што је главна геоекономска последица кризе узроковане пандемијом коронавируса. Коронавирус је приморао многа предузећа да се сналазе у финансијским и оперативним изазовима. Он је учинио да помоћ микро, малим и средњим предузећима постане неопходна, јер та предузећа чине окосницу нових економија.

У раду за нама је доказано да је дошло до пада економске активности, повећања глобалне незапослености и губитка радних места. Најзначајнија је била улога националних влада по питању заштите грађана и заштите националних интереса. Пандемија COVID-19 је изазвала негативне финансијске ефекте, пре свега, на пословање малих и средњих предузећа. Када се говори о региону Европске уније, мала и средња предузећа су запошљавала две трећине њене радне снаге и била одговорна за иновације и развој дигитализације. Њихов рад је био озбиљно угрожен током целе 2020. године. Осим економских ефеката, ту су и негативни социјални ефекти, јер су људи изгубили социјални контакт због рада на даљину и затварања у куће. Тржиште рада је највише погођено пандемијом, јер финансијска тржишта могу обављати трансакције и електронским путем. Из тих разлога је активиран социјални дијалог који се одвијао између влада, послодаваца и радника. Он је требао да олакша положај одређеним радницима, али свакако свима да да подршку и да их охрабри да истрају током пандемије.

У раду за нама је утврђено да су пандемијом највише погођени здравствени радници, радници у неформалном сектору, samozапослени радници, радници у СМЕС, мигранти као радници, жене, млади људи и особе са инвалидитетом (ILO, 2021, стр. 4–5). Затим је утврђено да су највише погођени сектори: туризам, транспорт (поморски транспорт и цивилна авијација), сектор грађевинарства, здравствени сектор, јер су болнице претрпеле велике измене у режиму рада, сектор продаје и производње (ILO, 2021, стр. 6–7, Maksimović, 2021).

Опоравак од економске кризе узроковане пандемијом очекује се од 2021. године, а тек након 2023. године очекује се нормализација радних услова. Остаје велико питање како ће опоравак тећи, да ли ће се многа радна места угасити и да ли ће се отворити нова.

Какав год буде одговор на претходна питања, остаће горка чињеница да је економска криза узрокована пандемијом коронавируса најзначајнија глобална економска криза још од времена Велике депресије из прве половине 20. века, те ће њене дугорочне геополитичке, геоекономске и геостратешке последице сигурно бити значајне, што ову тематику чини првокласним предметом будућих истраживања у друштвеним наукама.

Marijana T. Maksimović¹
Institute of Social Sciences,
Centre for Economic Research
Belgrade (Serbia)

Neven V. Cvetićanin²
Institute of Social Sciences,
Centre for Sociological and Anthropological Research
Belgrade (Serbia)

GEOECONOMICS AND ENTREPRENEURSHIP DURING THE COVID-19 PANDEMIC³

(Translation In Extenso)

Abstract: The aim of this research is to examine how the coronavirus, which has become a global process, has affected the labour market. The goal is to confirm or reject the hypothesis that there has been an increase in unemployment since the beginning of the pandemic. Also, the aim is to answer the research question whether social dialogue has managed to mitigate the negative effects of the coronavirus (COVID-19). Analytical and descriptive methods were used in this research. The scientific research presented in this paper makes a significant contribution to the study of the impact of the coronavirus on the regions, economic activity and unemployment. The paper presents data on the number of the (un)employed in the world before the beginning of the pandemic and after the end of the first and most critical year.

Keywords: geographical regions, small and medium-sized enterprises, declining employment, coronavirus, social dialogue

Introduction

A reasonable question arises as to how coronavirus affects the business activities of enterprises. The market behaviour of enterprises is affected by industry, geography and operating models, which consist of complex supply chains, most frequently international ones, thus requiring their employees to travel on business. The virus has disturbed this method of doing business while the danger of exposure to the virus has increased, particularly for

¹ originalmarijana@gmail.com

² nevencveticanin@gmail.com

³ The paper was written within the Research Program of the Institute of Social Sciences for 2021, which is supported by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia.

those employees who are in direct contact with customers. For these reasons, remote work has been organized, whereas the formerly established (usual) method of the functioning of organizations and employees has been changed. However, it has transpired that remote work is not always a sustainable option. At the same time, some other disturbances occurred, for example, the organization of travel was disturbed. The need arose for increasing the support globally to the mobile workforce and those businesspeople that travel. In order to ensure normal functioning of both domestic and international supply chains, in such disturbed circumstances it is important that there is no shortage of some products necessary for life sustenance. National governments make decisions about these matters, as well as about the matters of protecting citizens and overall national interests. In the events of economic disturbances, taking into account instability and unpredictability of the market, reports about increased costs and potential income of enterprises constitute important sources of information for the further course of work and (re)directing the existing or new funding (Gallagher et al, 2020).

Enterprises are forced to cope with financial and operating challenges posed by the coronavirus, and at the same time they must fulfil the needs of their employees, customers and suppliers. There is an open question of the gap between digitally backward enterprises and those that are leading in that field, then the question of the nature of work places after the COVID-19 pandemic in these two types of enterprises. Will digitally backward enterprises manage to become modernized retarding information technology and will digitally advanced enterprises manage to keep work places opened during the coronavirus? The answer is that many enterprises of both types are trying to transform their business activities towards the acceleration of digital transformation and the application of agile operating activities in order to strengthen their business (Outmaneuver uncertainty: Navigating the human and business impact of COVID-19, 2020).

Geoeconomics and the coronavirus

The coronavirus pandemic with all its characteristics has also affected geoeconomics at the global level. Geoeconomics is, in fact, an integral part of geostrategy, together with geopolitics. It can be freely said that nowadays, in the ongoing world strategic outplaying, geoeconomics is given priority over geopolitics, which is not bad since global strategic trends remain at the rational level in that way⁴. In the newly-created time of the dominance of geoeconomics, the necessary conditions for strengthening geoeconomic resilience of some countries are: capable public administration, reindustrialization, protection of domestic economy and encouragement of the rise of domestic entrepreneurship, with the stability of institutions. Geoeconomic politics must be pursued by both small and large states, i.e. they must be empowered to offer assistance to enterprises on the international stage.

⁴ Nevertheless, it can be said that we live at the time of the triumphant “return of geopolitics” to international relations, although geopolitics has actually mutated into geoeconomics. Several years ago, one of the authors of this paper wrote about the returning trend of the so-called “Realpolitik” in the international relations, and the ongoing coronavirus pandemic openly shows that this trend has been properly detected (Cvetičanin, 2018, pp. 28–43).

“In the geoeconomic game, a series of economic instruments is used: customs protection of important branches of economy, subsidizing key enterprises, preferential crediting, tax reliefs, in particular encouraging the development of selected activities, development of new technologies, competition for natural resources and infrastructure. The importance of certain countries, from the perspective of geoeconomics, will depend on the key fields, such as the movement of goods, finance, people, technologies and information” (Babić, 2019, p. 181, pp. 184-185).

The role of the state in the newly-created time of the dominance of geoeconomics is becoming more relevant and is actually quite significant because, apart from the business subjects, it is the main bearer of the market appearance of enterprises and the placement of their goods in the international market. The influence of one country nowadays, besides other factors, is no doubt determined by its economic power. That is what Japan and Germany realized as early as the middle of the 20th century, when they adjusted their respective industries to the international market. A geostrategy may also refer to some broader continental geographical regions such as the European Union region, the Asian-Pacific region, the Central Asian region and many others. However, the concept of geoeconomics in its most general meaning covers the role of the state and the private sector in economy, the road of economic development and modernization, as well as the manner of global integration. The aspect of geoeconomics also includes transport corridors, i.e. roads that are as important as ocean routes (Lissovolik, 2017).

One of the definitions says that geoeconomics is a combination of economic and geographical factors that refer to international trade (Merriam-Webster, 2021). Another more complex definition says that geoeconomics is the study of effects of the samples of material disputes over power between different actors in the international order, thus justifying their importance analyzed within international political economy (*International Political Economy, IPE*). In the context of geoeconomics, the economic power of the countries and other international entities is crucial for their appearance in the international market, but, ultimately, for the maintenance of military power, diplomatic apparatus and intelligence service as well (Jaeger & Brities, 2020). However, during the coronavirus pandemic, the entire power of one country was reflected in its readiness and ability to cope with the pandemic. The state was powerful in relation to the number of human lives it was able to save, whether it was able to develop its own vaccine and to conduct the vaccination of its own population. Small countries cannot be expected to provide large investments in order to conduct research about the virus and vaccines, but it is realistic to expect them to prove to be able and dedicated to apply appropriate measures in a timely manner and to respond adequately to the newly-created situation. Only the country that had the necessary awareness, the country that had the best organized medical resources could respond well to the spreading pandemic. In the very first days of the pandemic, the borders were closed, travel was restricted and work from home was introduced, so during 2020 the loss of work hours occurred. Closing the borders, as a measure resorted to by many countries, is directly opposite to their former attitudes about open global movement and liberal trade.

Entrepreneurship and COVID-19

COVID-19 has caused mainly negative financial effects on the business of small and medium-sized enterprises that were among the greatest economic “victims” of the pandemic⁵. The fact that these enterprises were exposed to dangers beforehand as well, but the pandemic has multiplied these dangers and risks. Generally speaking, the crisis has increased the need for knowledge exchange in order to respond to the risks it has brought. Many have redirected the existing production and business processes, trying to predict the changes and to protect their own investments accordingly. The COVID-19 virus affected substantially the overall life of the population throughout the world, so that social interaction has been modified. On one hand, entrepreneurs were exposed to risk, responsible for innovations, while on the other hand, their ability to respond to the requirements of market challenges was undermined. Today, entrepreneurs must make decisions on the basis of available information and analyses. The manner in which an organization responds will determine its business success, its business capability and survival in the market. There are “four Cs” in crisis management: causes, consequences, caution and coping. Causes may appear occasionally or continuously, consequences refer to the crisis effects on the business and living environment and the capability of an enterprise to remove ecological barriers. Caution implies the risk of acting in a certain manner, while coping is the way in which enterprises managed to cope with a specific event. Entrepreneurship is an activity that constitutes a part of overall social interactions, and most frequently it is a part of a broader network. That obliges entrepreneurs to solidarity in the network and/or the group they belong to. Entrepreneurship is focused on ideas, and even in uncertain circumstances an opportunity for making profit should be perceived. An entrepreneur is an individual that uses a business opportunity through innovations. An entrepreneur must also take care of the effects of his/her work on the environment, which gives his/her activity a broader ethical dimension (Ratten, 2020).

The coronavirus pandemic made assistance to micro, small and medium-sized enterprises become indispensable because those enterprises are the backbone of new economies, for example in the area of sustainable development.

“In economy, sustainable development refers to the rational use of natural resources in the process of creating sustainable economic (industrial) development and the opportunities of creating new work places, employment and human resources management. Such places are called green work places” (Maksimović, 2020, p. 245).

For these reasons Michael Porter concludes that polluted air is the result of inefficient use of resources for economic purposes. New industrialization is faced with two challenges; the first one is increasing sophistication of technology and improving knowledge and its application; the second one is environmental protection. “Green” jobs should provide decent work to workers, and financial security and poverty alleviation to their families, thus leading to the social inclusion of a larger percentage of the population. Including small and medium-sized enterprises in the “green sector” is significant because through

⁵ Large enterprises have also been affected by the crisis, but they have large supplies and are not credit-restricted, so that they are able to overcome market uncertainty.

the regulatory ambience and institutional environment they can go towards increasing innovations and the creation of new work places. Moreover, investments in human capital, although initially expenditure, actually lead to savings in the use of natural and physical resources. Employees are thus provided better work places, living standard and earnings. Unemployment, as a rule, first affects the poorest members of the society, then unqualified workforce and finally women and young population, which this COVID-19 crisis has fully confirmed (Maksimović, 2020, p. 249, p. 254, p. 256).

Furthermore, small and medium-sized enterprises find it difficult to cope with the challenges and strategic choices during the COVID-19 pandemic. There are seven recommendations to them: 1. Build a trustworthy team for crisis management, make and implement decisions quickly; 2. Review plans, adjust to the fluid situation in order to bridge dilemmas; 3. Use data in a timely manner; 4. Give answers at the agreed pace; 5. Understand full the exposure to risks and effects and third parties, their vulnerability to failure and potentials affecting sustainability; 6. Contact and engage staff, customers and suppliers, and 7. Strengthen the process of responding to the crisis, assign teams that will make decisions and communicate at the local level (Gallagher et al, 2020).

The tourism sector in the EU has been particularly affected by the coronavirus pandemic. This sector employs about 27 million people worldwide and generates 10% of GDP in the EU. In order to alleviate negative economic effects, the European Commission has issued new guidelines for activating European tourism, while simultaneously supporting tourism through fiscal measures and passengers' rights. When ensuring liquidity of the industrial sector, the EU helps companies in adjusting their production lines and reducing legal bureaucratic formalities in order to increase production in the EU and ensure faster supply of the products to the market. The free flow of goods and services before the COVID-19 pandemic facilitated substantially the supply in the EU single market. Now the funding of small and medium-sized enterprises is facilitated, and the ESCALAR programme has been initiated for those companies seeking to expand. Before the pandemic, small and medium-sized enterprises employed two thirds of the workforce and they have been seriously affected by the crisis. Declining profits have been recorded in all countries, but small and medium-sized enterprises in Italy and Spain have suffered the worst effects. 30% and 33% of them respectively say that their profits have decreased, while in Germany profits have gone down to about 23% in 2020 (Internal Market, Industry, Entrepreneurship and SME, 2021). As early as May 2020, the United Nations predicted that there would be a decrease in global economy at the loss level of about nine trillion dollars (United Nations [UN], 2020).

In the USA, micro, small and medium-sized enterprises have been gravely affected by the pandemic because they are concentrated in the sector that is directly affected by the measures against the COVID-19 pandemic. That is, for example, the services and retail sector that is more credit-limited than large enterprises. That is why the US Congress enacted the law on assistance and economic security from the coronavirus, which included \$350 billion for financing the earnings protection programme in these enterprises. Before the enactment of this law, many employers had already fired some of their employees and, when this law came into force in April 2020, the funds were used for the payroll calculation and the payment of leases or utilities. The next critical point was the fact that employers did not expect to recover their business in the following two years (Humphries et al, 2020, p. 2).

Moreover, European and global economy has suffered huge economic losses, while social and economic consequences are not going to work, lower demand by consumers, uncertain investment plans and limited liquidity of enterprises. These are definitely temporary consequences, and that is why it is necessary to try to make them as short-lasting as possible, so that this situation should not cause permanent damage to economies or lead to the loss of property and technologies. The economic response to the pandemic should also be made by saving lives and ensuring the consumption of the necessary funds for recovering from the pandemic. The economic response should also include the protection of European enterprises from profit loss, as well as the provision of the necessary financial support to the sector of micro, small and medium-sized enterprises in order to maintain liquidity. In addition, remote work, reduction of working hours and extended sick leave are also promoted in order to strengthen the social dimension of the European Union (European Commission, 2020, p. 13, p. 2, p. 7).

For those reasons, the World Economic Forum has proclaimed the “4R” principles: Respond, Recover, Rebuild, Reset (World Economic Forum, 2020). The message is that it is necessary to give an adequate and feasible response to the COVID-19 crisis at the global level, to recover enterprises and sectors, to revive production, resources and investments, and to reset work normalization. Not all countries have been affected by the pandemic in the same way; some of them are affected on a larger and some others on a smaller scale, depending on the manner of their preparation for this crisis. In some countries, employers reduced working hours in order to keep workplaces and salaries of their employees. In other countries, a high increase in unemployment was recorded and employees are expected to return to their work places once economies open and start working more intensively (OECD, *Employment-outlook 2020*). Such situation has been further compounded by the inflow of migrants. For example, in the EU labour market, migrants are trying to integrate in various ways, most often by accepting poorly paid and risk-bearing jobs, as well as jobs in informal economy. However, women migrants with low qualifications have been affected most gravely, as well as the members of minority ethnic and religious groups (Novaković & Maksimović, 2019, p. 201).

In order to enable social entrepreneurs to play their role well and to avoid bankruptcy, financial and non-financial support was necessary. According to the multinational initiative *Collaborative for Frontier Finance*, before the COVID-19 crisis, global needs for financing small and growing enterprises (SGEs), which include social entrepreneurs, amounted to \$930 billion, while the gap in financing SGEs was estimated at \$2.5 billion. This gap no doubt increased during the crisis, and the COVID Response Alliance for Social Entrepreneurs responded to COVID-19 in April 2020 by mobilizing 60 leading social sector organizations in order to help in providing support and raising the awareness about the vital role of social entrepreneurs and the role they played in coping with the crisis. The members of the Alliance supported over 50,000 social entrepreneurs throughout the world, and in turn they improved the social effect on the people's lives (the lives of about one billion people), providing access to employment, food, energy and other services (World Economic Forum, 2020, p. 9).

Therefore, the COVID-19 pandemic has led to the greatest economic crisis since the 1929 Great Depression. The 2020 crisis is more serious even than the financial crisis from 2008/09. COVID-19 has led to a decline, or almost collapse of economic activity, and an

increase in unemployment as early as the first months of 2020. Unemployment will remain at a high level in 2021 in OECD countries, reaching 10% (see [Table 1](#)), while recovery is expected only after 2021⁶ (OECD, *Employment-outlook 2020*, pp. 1–2). Although recovery regarding employment is expected to accelerate in the second half of 2021, some predictions show that global unemployment will reach about 200 million people in 2022, as compared to 187 million in 2019. Recovery will be uneven – faster in the development countries, but also in those with a more comprehensive approach to vaccination, those that are increasingly creating decent work places, as well as support to the most threatened population strata. All demographic groups have been affected by the pandemic, but the influence of COVID-19 has had different degrees. Namely, unemployment of women declined by 5% in 2020, while unemployment of men declined by 3.9% in the same year. Furthermore, women became inactive in a higher percentage because “lockdown led to increased and repeated ‘traditionalization’ of gender roles” (United Nations [UN], 2021).

It can be said with certainty that labour markets all over the world were most gravely affected by the 2020 pandemic. As a matter of fact, 8.8% of global working hours were reduced by 8.8% in 2020 as compared to the last quarter of 2019. That means the loss of 255 million full-time jobs. The worst loss of working hours was recorded in Latin America, the Caribbean, South Asia and South Europe. The losses of working hours in 2020 were four times higher than during the global financial crisis in 2009. In Central Europe, schemes of job keeping and reduction of working hours were supported, and that is why employment losses were the lowest there. The worst losses were suffered by women, young employees, the self-employed and those with low-qualified jobs⁷. Global unemployment increased by 33 million in 2020 as compared to 2019. The worst loss in earnings from work was suffered by the employees in America (10.3%), and the smallest in Asia-Pacific (6.6%). Such disproportional effect and uneven recovery point to the contrast between the mass job loss in the sectors such as tourism, culture, art and construction, and the positive increase in employment in those service sectors that require high qualifications, such as information and communications. All this indicates that recovery will be uneven and that inequalities will be increasingly pronounced in the following years.

Speaking of the trend of closing work places, they vary depending on geoeconomic regions, so world economy is not entirely affected. The closing of work places was on the lowest scale in Europe, and on the largest Scale in Asia-Pacific. The governments of different countries perceived that geographically aimed and sector-specific measures were acceptable to people, although the measures of balance between public health and support to workers

⁶ This refers to the unemployment percentage in comparison to the overall workforce.

⁷ In 2018, for instance, the unemployment rate of women in the German labour market was 75.85% and 83.8% of men out of the total number of employees. However, in the past six years, women have increased their share in total employment, although men used to account for more employees until recently (48.8) in comparison to women (45.4). Inequalities between men and women in the labour market are also reflected in the manner of employment, so that men are usually employed full-time and women are employed part-time. It was not until 1977 that women gained the right to decide on their own about whether to get a job. Until that year, their spouses or other members of the family made that decision. Nowadays, mass employment of women is considered one of the most important factors of economic growth (Novaković & Maksimović, 2019).

and enterprises affected by the closure of work places are constantly monitored and considered. Tourism is one of the crucial sectors for the functioning of developing countries and growing economies. In that sector, the losses of working hours will turn into the loss of employment rather than into reduced working hours. In 2009, global unemployment was by 0.6% higher than in 2008, while in 2020 it rose to 6.5% from 1.1% in 2019. The loss of work places increased social contributions and the greatest burden of the job loss in the second quarter of 2020 was suffered by low-qualified workers (10.8%), then by medium-qualified workers (7.5%) and in the end by high-qualified workers (2.2%) (ILO, 2021, p. 9, p. 19). In the second quarter of 2020, a substantial decline in the number of employees was recorded, while the loss of about 68 million work places is anticipated in 2021.

The losses in global earnings from work are estimated to have decreased by 8.3% in 2020, which is \$3.7 billion or 4.4% of the global Gross Domestic Product (GDP). The data from the third quarter of 2020 speak of a sharp contrast between the loss of work places in badly affected sectors such as accommodation, food services, art and culture, retail and construction. On the other hand, there was a positive increase in the number of work places in many high-qualified service sectors, i.e. information and communications, as well as financial and insurance activities. This disparity exists in different countries in different ways (ILO, 2021, p. 2).

During this crisis, many people who wanted to get a job were interrupted in that intention and became inactive because of not seeing an opportunity for looking for a job due to numerous restrictions caused by the COVID-19 pandemic (ILO, 2021, p. 8).

One study of the effects of the COVID-19 pandemic on business and employment at the beginning of the crisis speaks of temporary and permanent lockdown at the beginning of the crisis. Out of the total sample of the enterprises, 41.3% answered that they were temporarily closed due to COVID-19; 1.8% reporting being closed permanently due to the pandemic; 1.3% answered that they were temporarily closed for some other reasons, while 55% reported that they still worked. Moreover, this study shows that the enterprises fired the largest number of workers in the period from 31st January 2020 to 31st March 2020. Namely, in that period, the number of employees with fixed-term jobs declined by 32%, the number of part-time employees was lower by 57%, the number of full-time employees declined by 17.3%, while the number of employees with reduced working hours declined by 34% in that period as compared to 30th January 2020 (Bartik et al, 2020).

Social dialogue and the crisis caused by the COVID-19 pandemic

Because of the onset of the crisis, market actors were forced to conduct social dialogue that occurred on a tripartite and bipartite basis. Efficient tripartite social dialogue was conducted among governments, employers and employees, while bipartite social dialogue was conducted between trade unions and employers, without the participation of governments (ILO, 2020a, p. 8).

Namely, social dialogue consists of consultations, negotiations and exchange of information of common interest to the representatives who negotiate and referring to economic

and social policies. In 2020, trade unions in most countries used social dialogue (81%) in order to respond to the COVID-19 crisis and protect employees and enterprises affected by the crisis. The accomplishments of tripartite social dialogue were social protection and employment, medical protection, employee testing, income protection, introduction of temporary jobs, prohibited dismissal, mandatory payment of earnings to certain categories of employees, such as pregnant women, employees with risky diseases and employees above the age of 60. Support was provided to those employees who could not work remotely, and care was taken of children. Social assistance included income support to the population through social benefits. Social assistance to enterprises included financial support through the postponed payment of social contributions, deferred tax payment, favourable loans and avoidance of further job losses. Bipartite social dialogue between trade unions and employers at national and sector levels, and sometimes at the company level as well, included the supervision of the implementation of employee protection measures at work. Bipartite dialogue was reported in 82 out of 133 countries. Social partners implemented safety and health measures for employees, a temporary delay in line with the quarantine, safe arrival at work, distribution of information materials, introduction of work in shifts, reduced gathering of employees at work, work place sanitization, collective transport and payment in kind. Some trade unions even stopped asking for membership fees in order to relieve the burden on their members (ILO, 2020a, pp. 12–13).

The ILO's policy for suppressing the negative social and economic effects of the COVID-19 pandemic is shown through four pillars (Table 2). This framework was founded on international labour standards. The observation of international labour standards contributes to the culture of social dialogue and cooperation at work in order to accelerate recovery and prevent the worsening of unemployment. That is why the ILO adopted four political frameworks based on international labour standards to be observed. Therefore, this organization recommends relying on four pillars and their measures as follows: Pillar 1 – encouragement of economy and employment; Pillar 2 – support to enterprises, work places and earnings; Pillar 3 – protection of employees at work; and Pillar 4 – relying on social in problem solving (ILO, 2020b).

Final considerations

The outbreak of the coronavirus in 2020 affected all spheres of life and work, including international economy and geoeconomic characteristics. During the coronavirus pandemic, the entire power of a state was reflected in its readiness and ability to cope with the pandemic and to save human lives, which led to the specific “vaccine geopolitics”. The borders were closed, travel was restricted and work from home was introduced. The aim of this paper was to prove that unemployment had increased, which actually happened from the beginning of 2020 onwards. The closing of the borders was directly opposite to the former attitudes about open global movement and liberal trade, which made global economy less liberal and more planned and it is the main geoeconomic consequence of the crisis caused by the coronavirus pandemic. The coronavirus forced many enterprises to cope with financial and operating challenges. It made assistance to micro, small and medium-sized enterprises become indispensable because these enterprises are the backbone of new economies.

This paper proves that there has been a decline in economic activity, an increase in global unemployment and a loss of work places. The most significant role of national governments was in relation to the protection of citizens and national interests. The COVID-19 pandemic has had negative financial effects, primarily on the business of small and medium-sized enterprises. Speaking of the European Union region, small and medium-sized enterprises employed two thirds of its workforce and were responsible for innovations and the development of digitization. Their work was seriously threatened throughout 2020. Apart from economic effects, there are also negative social effects because people have lost social contacts due to remote work and being closed at home. The labour market has been most gravely affected by the pandemic because financial markets can perform transactions electronically as well. It is for these reasons that social dialogue was activated and took place between governments, employers and employees. It was supposed to facilitate the position of some workers, as well as to provide support to everyone and encourage them to persevere during the pandemic.

This paper establishes that the pandemic has most gravely affected medical workers, employees in the informal sector, self-employed people, employees in SMEs, migrant workers, women, young people and persons with disabilities (ILO, 2021, pp. 4–5). The following finding is that the most affected sectors are: tourism, transport (naval transport and civilian aviation), construction, healthcare, since hospitals have had to change their work regime substantially, and the sales and production sector (ILO, 2021, pp. 6–7, Maksimović, 2021).

The recovery from the pandemic-caused economic crisis is expected from 2021 onwards, but work conditions are not expected to go back to normal until 2023. It remains to be seen how this recovery will proceed, whether many work places will be closed and whether new ones will be opened.

Regardless of the answer to the above-listed questions, a bitter fact remains that the economic crisis caused by the coronavirus pandemic is the most significant global economic crisis ever since the Great Depression in the first half of the 20th century, and its long-term geopolitical, geoeconomic and geostrategic consequences will certainly be substantial, which makes this topic a first-order subject of future research in social sciences.

REFERENCES / ЛИТЕРАТУРА

- Babić, B., 2019. Geoeconomics and neutrality of the Republic of Serbia, *Vojno delo*, 8, 181–198. DOI: [10.5937/vojdelo1908181B](https://doi.org/10.5937/vojdelo1908181B) [In Serbian].
- Batrik, W. A., Bertrand, M., Cullen, Z., Glaeser, L. E., Luca, M. & Stanton, C. (2020). The impact of COVID-19 on small business outcomes and expectations. In: J. A. Scheinkman, *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America – PNAS*, vol. 117, no. 30, 17656–17666, July 28, New York, NY, Columbia University. Available at: www.pnas.org/cgi/doi/10.1073/pnas.2006991117 (accessed on 4thFebruary 2021).
- Cvetičanin, N. 2018. Europe in the Geopolitical Sandwich and European Perspectives of Serbia. In: *Towards the European Society – Limitations and Perspectives*. Beograd: Institut društvenih nauka, ISBN 978-86-7093-212-8 [In Serbian].

- European Commission. (2020. March 13). 112 Final Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Central Bank, the European Investment Bank and the Eurogroup Coordinated Economic Response to the Covid-19 Outbreak Brussels. Available at: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/communication-coordinated-economic-response-covid19-march-2020_en.pdf (accessed on 4th February 2021).
- Gallagher, C., Robertson, P., Bowden, A., Bunch, M., Farazi, S., Withey, C. (2020). Coronavirus response: Strengthening business continuity and resilience to disruptive events. Seven key coronavirus response recommendations. London: *Ernst & Young LLP*. Available at: https://assets.ey.com/content/dam/ey-sites/ey-com/en_uk/topics/covid-19/ey-coronavirus-strengthening-business-continuity-and-resilience.pdf
- Humphries, J. E., Neilson, C., & Ulyssea, G. (2020). The Evolving Impacts of Covid-19 on Small Businesses since the Cares Act. *Cowles Foundation* (Discussion Paper No. 2230). New Haven: Cowles Foundation for Research in Economics Yale University. Box 208281. Available at: <https://cowles.yale.edu/sites/default/files/files/pub/d22/d2230.pdf>
- International Labour Organization [ILO]. (2020a). A Global Trend Analysis on the Role of Trade Unions in Times of COVID-19 (2021). Geneva: International Labour Office. ISBN: 978-92-2-034037-0 (Print) ISBN: 978-92-2-034038-7 (Web PDF). Available at: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/ed_dialogue/actrav/documents/publication/wcms_767224.pdf
- International Labour Organization [ILO]. (2020b). A policy framework for tackling the economic and social impact of the COVID-19 crisis. *ILO brief*, May. Available at: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/documents/briefingnote/wcms_745337.pdf (accessed on 8th February 2021). Geneva.
- International Labour Organization [ILO]. (2021. January 25). COVID-19 and the world of work. Updated estimates and analysis, *ILO Monitor*. Seventh edition Geneva. Available at: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/briefingnote/wcms_767028.pdf (accessed on 4th February 2021).
- Internal Market, Industry, Entrepreneurship and SMEs. (2021). *European Commission*. Available at: https://ec.europa.eu/growth/coronavirus-response_en (accessed on 4th February 2021).
- Jaeger, C. B. & Brities, P. V. P. 2020. Geoeconomics in the light of International Political Economy: a theoretical discussion. *Brazilian Journal of Political Economy*, vol. 40, no. 1, January–March, 22–36. <https://doi.org/10.1590/0101-31572020-2982>.
- Lissovlik, Y. (13 February 2017). Geoeconomics and the Heritage of Eurasianism. *Russia in Global Affairs*, No. 1, January/March. Available at: <https://eng.globalaffairs.ru/articles/geoeconomics-and-the-heritage-of-eurasianism/> (accessed on 1st March 2021).
- Maksimović, M. (2021). COVID-19 and job loss. *Marketing, Macedonian International Journal of Marketing*, No 13, 150-156.
- Maksimović, M. (2020). Human resource management and sustainable development: green jobs. In: P. Jovanović, S. Stojković-Zlatanović (eds.) *Challenges of Sustainable Development in Serbia and the European Union* (244–263). Beograd: Institut društvenih nauka. Available at http://idn.org.rs/wp-content/uploads/2021/01/Izazovi_ozdrzivog_razvoja_u_Srbiji_i_Evropskoj_uniji_final.pdf [In Serbian].

- Merriam-Webster. 2021. Geo-economics. *Merriam-Webster*. Available at: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/geo-economics> (accessed on 1st March 2021).
- Novaković, N. & Maksimović, M. (2019). Social Development, Traditional Religion Movements and Migrants in Europe. In M. Blagojević, D. Todorović (eds.) *Traditional And Non-Traditional Religiosity*. Belgrade: Institute of Social Sciences; Niš: YSSSR. Available at https://www.npao.ni.ac.rs/files/584/Traditional_and_Non-traditional_Religiosity_9798f.pdf
- OECD Employment Outlook, (2020). Worker Security and the COVID-19 Crisis Summary in English. *Multilingual Summaries OECD*. ISBN 978-92-64-35320-6. Available at: <http://www.oecd.org/employment-outlook/2020/> (accessed 4th February 2021).
- Organisation for Economic Co-operation and Development [OECD] (2020). Worker Security and the COVID-19 Crisis. *OECD Employment Outlook*. ISBN 978-92-64-35320-6 © (accessed 8. February 2021). Available at: <https://www.oecd.org/employment-outlook/2020/>.
- Outmaneuver uncertainty: Navigating the human and business impact of Covid-19 (July 31, 2020a). Available at: <https://www.accenture.com/mu-en/about/company/coronavirus-business-economic-impact> (accessed on 4th February 2021).
- Ratten, V. (2020). Coronavirus (COVID-19) and entrepreneurship: changing life and work landscape. *Journal of Small Business & Entrepreneurship* 32:5, 503-516, <https://doi.org/10.1080/08276331.2020.1790167>.
- United Nations [UN]. (2020, December 30). The virus that shut down the world: Economic meltdown. *UN News*. Available at: <https://news.un.org/en/story/2020/12/1080762> (accessed on 4th February 2021).
- United Nations [UN]. (2nd June 2021). Economic Development, *News UN*, No.06, 1093182. Available at: <https://news.un.org/en/story/2021/06/1093182> 2nd June 2021 (accessed on 19th July 2021).
- World Economic Forum. (2020). COVID-19 Action Agenda Leaders on the Front Line: Why Social Entrepreneurs Are Needed Now More than Ever, September.

APPENDIX / ПРИЛОГ

Табела 1. Стопа незапослености од 2008. до 2020. у ОЕЦД земљама /
Table 1. Unemployment rate from 2008 to 2020 in OECD countries⁸

Година / Year	2008.	2010.	2012.	2014.	2016.	2018.	2020.
Незапосленост у % / Unemployment in %	5,7	8,6	8	7,9	6,6	5,6	8,8

Извор: Према OECD, Employment-outlook, 2020. / Source: According to OECD; Employment outlook 2020

Табела 2. Четири стуба која чине оквир политике МОП-а за сузбијање негативног социјалног и економског утицаја кризе COVID-19 / Table 2. Four pillars constituting the framework of the ILO policy for suppressing the negative social and economic effects of the COVID-19 crisis

<p>Стуб 1 / Pillar 1 <i>Подстицање економије и запошљавања / Encouragement of economy and employment</i> Активна фискална политика / <i>Active fiscal policy</i> Прилагодљива монетарна политика / <i>Adaptable monetary policy</i> Кредитирање и финансијска подршка одређеним секторима, укључујући здравствени сектор / <i>Crediting and financial support to some sectors, including the healthcare sector</i></p>	<p>Стуб 2 / Pillar 2 <i>Подршка предузећима, радним местима и приходима / Support to enterprises, work places and income</i> Проширење социјалне заштите на све / <i>Expansion of social protection to all</i> Спровођење мера за задржавање запослења / <i>Implementation of measures for keeping employment</i> Обезбеђење финансијских/пореских и других олакшица за предузећа / <i>Ensuring financial/tax and other reliefs for enterprises</i></p>
<p>Стуб 3 / Pillar 3 <i>Заштита радника на радном месту / Employee protection at work</i> Ојачавање мера заштите на раду / <i>Strengthening protection measures at work</i> Прилагођавање радних аранжмана (нпр. рад на даљину) / <i>Adjusting work arrangements (e.g. remote work)</i> Спречавање дискриминације и искључења / <i>Prevention of discrimination and exclusion</i> Осигуравање здравственог приступа свима / <i>Ensuring access to healthcare to everyone</i> Проширивање приступа плаћеном одсуству / <i>Expanding the approach to paid leave</i></p>	<p>Стуб 4 / Pillar 4 <i>Ослањање на социјални дијалог за решење проблема / Relying on social dialogue for resolving problems</i> Јачање капацитета и отпорности и организација послодаваца и радника / <i>Strengthening capacities and resilience and organizations of employers and employees</i> Јачање капацитета влада / <i>Strengthening government capacities</i> Ојачавање институција и процеса социјалног дијалога, колективног преговарања и радних односа / <i>Strengthening institutions and the processes of social dialogue, collective negotiations and labour relations</i></p>

Извор: ILO, 2020b, str. 4. / Source: ILO, 2020b, p. 4

⁸ За 2020. годину узети су подаци до маја месеца. Приказана је просечна стопа незапослености за земље ОЕЦД-а и Аустралију, Канаду, Француску, Немачку, Италију, Јапан, Кореју, Мексико, Шпанију, Уједињено Краљевство и Сједињене Америчке Државе. / For 2020, the data until May were taken. The average unemployment rate is shown for the OECD countries and Australia, Canada, France, Germany, Italy, Japan, Korea, Mexico, Spain, the United Kingdom and the United States of America.